

RICHARD PRAŽÁK

ŽÁNROVÝ VÝVOJ UGROFINSKÉ POEZIE V NEJSTARŠÍM PŘEDFEUDÁLNÍM OBDOBÍ ZE SROVNÁVACÍHO HLEDISKA GENOLOGICKOTYPOLOGICKÉHO

Frank Wollman položil svými pracemi základ i pro naše srovnávací studium literárních druhů a žánrů. V posledních letech svého života často zdůrazňoval hledisko eidologickotypologické a studium srovnávací poetiky.¹ Pro literárněvědná studia slavistická má z obou těchto aspektů značný význam i poznání starších vývojových fází blízkých slovesných kultur, k nimž nesporně patří i kultura ugrofinská. K nejstarším oblastem slovesné tvorby ugrofinských národů náleží poezie. Nedostatek přímých starých památek a dokladů pro raná údobí jejího rozvoje vedl často ke skeptickým názorům na možnosti jejího studia, a tak složité pokusy o její rekonstrukci umožňují jen zvolna skládat mozaiku jejího vývoje v souvislý obraz. Mytologicko-folklorní a historicko-literární přiblížení této látce bude nutno stále více doplňovat i ohledy na výsledky studií archeologických a zvýraznit i historický zřetel botanicko-zoologický a zeměpisný. Vyvstává zkrátka nutnost komplexního pojetí této nesnadné problematiky, již povětšinou nelze řešit na základě původních literárních pramenů, nýbrž složitou rekonstrukcí z pozdějších textů, přičemž prvotní prameny, které mohou napomoci řešení této otázky, jsou ponejvíce neliterární povahy. Nicméně přitažlivost této problematiky stále roste a její zkoumání se již dávno stalo předmětem mezinárodního ugrofinistického výzkumu, daleko přesahujícího oblast vědy vlastních ugrofinských národů.²

¹ Viz např. jeho studii *Hlavní úkoly historicko-srovnávacího zkoumání slovanských literatur*, *Slavia* 27, 1958, 201—215; *Typologičnost v srovnávací literární vědě*, *Slavia* 36, 1967, 280—290; *Generální literatura, její funkce slovanská a neslovanská*, in: *Ceskoslovenské přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, Praha 1968, 181—188, atd.

² Srov. zejména bohatý materiál posledních světových ugrofinistických kongresů *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 2*, *Helsingiae* 23.—28. 8. 1965, P. 1 *Acta linguistica*, P. 2 *Acta ethnologica*, *Helsinki* 1968; *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 3*, *Tallin* 17.—23. 8. 1970, *Tesid 1—2*, *Tallin* 1970; *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 4*, *Budapest* 9—15 September 1975, P. 1, *Budapest* 1975, a k tomu bohatou literaturu v posledním komplexním přehledu nejnovějších výsledků ugrofinistického bádání v knize Pétera Hajdú a Pétera Domokose *Úráli nyelvprokonaink* [Naši uralští jazykoví příbuzní], *Budapest* 1978, 389—417. Speciální bibliografii ke studiu literatur ugrofinských národů vydal Jenő Jávori, *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája*, *Budapest* 1975.

Při studiu nejstarší ugrofinské poezie nabývá na důležitosti otázka zrodu a rozvoje jejich nejstarších žánrů předfeudálního období, třebaže této otázce nebyla dosud věnována systematická pozornost a chybí tu dosud širěji pojatá syntetická studie.³ V tomto stručném příspěvku, který je prvním pokusem toho druhu ve vědecké literatuře, se pokusíme o systematický výklad celé této složité problematiky.

Žánrový vývoj nejstarší ugrofinské poezie lze velmi těžko přesně rekonstruovat v jeho chronologické i teritoriální posloupnosti. Stará ugrofinská poezie prošla ve svém vývoji dlouhodobou genezí, ovlivněnou zpočátku nejvíce kulturní sférou čínsko-mongolskou, arabsko-perskou a sarmatskou a teprve poté a do jisté míry souběžně s vlivy blízkovýchodními sférou turkotatarskou (zpočátku blízkou ještě sféře čínsko-mongolské, později bližší již sféře iránsko-byzantské), která ji formovala zejména v závěrečných staletích definitivního rozpadu větve finsko-permské a ugarské a na počátku tvorby jejich samostatných etnických skupin. Velmi málo vyjasněny jsou v tomto období i vztahy ugrofinsko-slovanské.

K nejstarším žánrům ugrofinské poezie, které nás zavádějí na sám zrod existence člověka a jež lze zařadit do elementárního vývojového schématu neživá příroda — živé organismy — člověk, třeba počítat *kosmogonické a etiologické pověsti a mýty*. Od východní Evropy až po pohoří Altaj je zrod země odvozován z vody. Úlohu geniálního demiurga mívá v nejstarších vrstvách ugrofinské mytologie obvykle vodní pták; nejen v *Kalevale* vzniká nebe i země, slunce, měsíc, hvězdy a obloha z rozbitých kachních vajec, ale divoká kachna vynáší zemi z vody také u Vogulů, což je ostatně příznačné i pro dálně východní Jakuty. Nejen pro některé ugrofinské národy, např. pro Udmurty, nýbrž i pro Japonce, Rusy a krymské Tatary byla příznačná představa o zemi obklopené vodami, již zespodu podpírají ryby. Oproti tomu v mytologii volžských Ugrofinů je země podpírána býkem, což bývá vysvětlováno vlivem islámu a svědčí nesporně o vazbě blízkovýchodní a turko-tatarské i o převaze představ nomádně pastevecké společnosti nad „rybářskými“ loveckými představami severu i jihu.⁴

³ Srov. Géza Képes, *A finnugor népek költészete* [Poezie ugrofinských národů], antologie Napfél és Éjfé, Budapest 1972. Dále viz např. László Gáldi, *Contributions à une typologie de la persification finnoougrienne*, Ural-Altäische Jahrbücher 36, 1965, 1—39 (též maďarsky *A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése*, Irodalomtörténet 1960, 149—175, 302—232), a přehled lyrických žánrů ugrofinské poezie od Pétera Domokose, *A finnugor népi líráról*, Uráli népek, Budapest 1975, též *Uralisztikai olvasókönny*, Budapest 1977, 298—312. Srov. též sborníky studií *Вопросы изучения эпоса народов СССР*, Москва 1958, a *Volksepen der uralischen und altaischen Völker*, Wiesbaden 1968, a dále В. Я. Енисев, *Исторические основы карело-финского эпоса I—II*, Москва—Ленинград 1957—1960, a J. Kolehmainen, *Epic of the North, The Story of Finland's National Epic the Kalevala*, New York 1972. Metodologicky stále podnětná je i práce Viktora M. Žirmunského *Vergleichende Epenforschung I*, Berlin 1961.

⁴ Srov. k tomu Ágnes Suhajda, *A föld és a világ keletkezése a Kalevalában meg a vogul énekekben, mondákban* [Vznik země a světa v Kalevala a vogulských zpěvech i pověstech], Budapest 1971; Géza Roheim, *Hungarian and Vogul Mythology*, New York 1954; Artturi Kannisto—E. A. Virtanen—Martti Liimola, *Materiellen zur Mythologie der Wogulen*, Helsinki 1959; Uno Harva, *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*, Porvoo — Helsinki 1938, a zejména Mihály Hoppál,

Osobitě místo v ugrofinské mytologii zaujímá představa „sloupu světa“ či také „šamanského sloupu“, objevující se v široké prostora severní Euroasie (a rovněž jižněji v oblasti Altaje) od Laponců po Jakuty, jež souvisí s myšlenkou oblohy, která se klene nad zemí jako stan a je nutno ji podepírat. Tato představa je kontaminována s představou stromu, který sahá až do nebe a v jehož větvích sídlí hvězdy, měsíc i slunce. Objevuje se v řadě ugrofinských mýtů a pohádek (je známa i z bájesloví maďarského) a najdeme ji také u národů indoevropských. Slunce a měsíc ve větvích mohutného stromu, spojujícího nebe a zemi, nacházíme i v pověstech finských a estonských, a jeho zobrazení najdeme i na šamanských bubnech Selkupů a Ketů. Od motivu „sloupu světa“ se liší motiv „stromu života“, který vyrůstá z „jezera živé vody“, což najdeme v pověstech ostjäckých, mordvinských, maďarských a jakutských (v pozměněné podobě je motiv „živé vody“ velmi důležitý i ve starém bájesloví slovanském),⁵ „Strom života“ symbolizuje plodnost; stejným symbolem je v ugrofinském bájesloví zázračný mlýnek Sampo v *Kalevale*. Jeho název lze odvodit ze samojedského slova *sämpä*, jež označovalo kouzelníka-šamana.⁶ Tento fakt názorně dokládá i odjinud známou skutečnost, že motiv „stromu života a světa“ náleží k nejstarším projevům ugrofinské mytologie, spjatým již s údobím uralské pospolitosti Ugrofinů a Samojedů (4.—3. tisíciletí př. n. l.). Ve vogulských a ostjäckých pověstech se setkáváme s představou „hory světa“, která podobně jako „strom světa“ sahá až k nebesům, je sedmistupňová, a na jejím nejvyšším stupni sídlí hlavní bůh. S představou „hory světa“ souvisí také třístupňové pojetí světa, v němž svět horní (nebesa) obývají bohové dobra, střední svět (zemí) lidé se svými božskými patrony a podsvětí bohové zla. V těchto třech částech světa sídlí i vogulská „božská trojice“: hlavní bůh Numi-Torem, bohyně matka země Joli-Torem a pán podsvětí Xul'Áter, původce nemocí, smrti i všech pozemských strastí.⁷

Motiv „hory světa“ jako sídla bohů nacházíme u Finů, stejně jako u Mongolů i různých národů tureckých. Stopy toho najdeme také v íránské mytologii jako pozůstatek někdejší indoíránské pospolitosti (rozpadla se kolem r. 1500 př. n. l.) a mytologické kořeny této představy sahají až do starověké Mezopotámie (konec 4. až začátek 3. tisíciletí př. n. l.).⁸

Velmi starobylý je v prastaré ugrofinské poezii také *kult stromů*, s nímž se setkáváme např. v sedmnácté runě *Kalevaly*. Moderní ugrofinistické bádání mu přikládá značnou důležitost a snaží se na jeho základě blíže rekonstruo-

Az uráli mitológiairol [O uralské mytologii], Uráli népek, Budapest 1975 (též *Uralisztikai olvasókönyv*, Budapest 1977, 261—282). Z širšího hlediska srov. k tomu též A. A. Формозов, *Очерки по первобытному искусству*, Москва 1969; Jean-Paul Roux, *Faune et flore sacrées dans les sociétés Altaïques*, Paris 1966, László Vajda, *Untersuchungen zur Geschichte der Hirtenkulturen*, Wiesbaden 1968, aj.

⁵ Viz János Berze Nagy, *Égigérő fa* [Strom, sahající až do nebe], *Magyar mitológiai tanulmányok*, Pécs 1958. Srov. též. *Кетский сборник, Мифология, этнография, тексты*, Москва 1969. K šamanskému sloupu viz rovněž Karel Horálek, *Asiatische Mythen in Europa*, in: *Folclorica pragensia, Les relations entre l'Europe et l'Orient*, Prague 1969, 125—126.

⁶ Viz Péter Hajdú, *A szamojéd sámánok kategóriáiról* [O kategoriích samojedských šamanů], *Nyelvtudományi Közlemények* 62, 1960. K mlýnku Sampo srov. Matti Kuusi, *Sampoepos. Typologinen analyysi*, Helsinki 1949.

⁷ Srov. Mihály Hoppál, o. c. (Uralisztikai olvasókönyv, Budapest 1977), 271.

⁸ Srov. tamtéž, 267—268.

vat pohyb Ugrofinů z uralské pravlasti. Kdežto druhy *Pices*, *Pinus sibirica* a *Abies* podle svědectví ugrofinských a samojedských jazyků ukazují ještě na společný pobyt Ugrofinů a Samojedů v uralské pravlasti, *Larix* a *Ulmus* již svědčí pro oddělenou pospolitost ugrofinskou.⁹ Tyto výzkumy podepírá i zoologická toponymie, jež má význam i pro studium nejstarší vrstvy etiologických pověstí ugrofinských.¹⁰ Pozoruhodná je tu již zmíněná demiurgická úloha vodních ptáků v etiologických pověstech, shodná s širší sibiřskou folklórní tradicí, v níž se stali vodní ptáci symboly znovuzrození a obnovy života. Zvláštní význam má v ugrofinské tradici tzv. „cesta tahu ptactva“ mezi severem a jihem. Ve starých vrstvách vogulské mytologie je např. divoká husa modlou symbolizující největší božstvo a její dráha je ztotožňována s Mléčnou dráhou na obloze.¹¹ Také prastaré astronomické představy kočovných nomádů s jejich přirozeným předgalileovským heliocentrickým chápáním našly svůj odraz v nejstarších kosmogonických pověstech ugrofinských národů již v 1. tisíciletí př. n. l., jak je uchovává např. vogulská pověst o stvoření světa, v níž hrdinové pověsti, pohanští bohové, oblétaují na kouzelném koni zemi, která se jim jeví jako otáčející se kolo, oblévané ohnivou vodou. (Je pozoruhodné, jak se tyto představy shodují s osobními pozorováními kosmonautů naší epochy.)

Tato pověst je uchována i v prastaré maďarské mytologii, spjaté ještě s érou ugrofinské pospolitosti Maďarů. Pozoruhodné jsou proměny Táltose, původně ohnivého koně bohyně Buzogány, jež byla v matriarchálním období bohyní dobra a ctnosti, později však dostala pejorativní význam (srov. maď. *boszorkány* — čarodějnice, z toho je i slovenské *bosorka*). Táltos se v patriarchální etapě stal názvem pro šamana, který v ugrofinské verzi nebyl knězem, nýbrž obětníkem, a někteří badatelé pojímají jeho funkci jako předstupeň k postavám středověké uherské jokulátorské tradice.¹²

Zmíněná kosmogonická vogulská pověst o stvoření světa z 4.—3. stol. př. n. l. nás tak již uvádí do problematiky *šamanismu*, mající rovněž zvláštní důležitost pro utváření staré ugrofinské poezie. Šamanismus, nejstarší ugrofinské náboženství, je původu dálněvýchodního a základem jeho rozšíření byla Sibiř a přilehlá oblast. Sibiřský šamanismus se rozprostíral jednak v oblasti arktické (na východě u tzv. páleosibiřských národů Čukčů, Kamčadalů aj., na západě u Samojedů), dále v oblasti subarktické (na západě u tzv. Obugorů, tj. Vogulů a Ostjáků, a dále také u Tunguzů, a na východě u Burjatů a altajských tureckých kmenů), a za třetí v tzv. přechodném pásmu na sever i vý-

⁹ Viz Péter Hajdú, *Über die alten Siedlungsräume der uralischen Sprachfamilie*, Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 14, 1964, 47—83. Hajdú zde přesněji vymezil a opravil teorii o uralské pravlasti, s níž přišel poprvé archeolog Gyula László, *Östörtönetünk legkorábbi szakaszai* [Nejranější údobí našich starých dějin], in: *A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön* [Archeologické památky na staré ugrofinské dějině v Sovětech], Budapest 1961.

¹⁰ Souhrnně k této problematice viz Denis Sinor, *Geschichtliche Hypothesen und Sprachwissenschaft in der ungarischen, finnischugrischen und uralischen Urgeschichtsforschung*, Ural-Altäische Jahrbücher 41, 1969, 273—281.

¹¹ Viz Mihály Hoppál, o. c., 270.

¹² Srov. Sándor Solyomossy, *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai* [„Baba se železným nosem” a její mytictí příbuzní], Etnographia 1927, 217—235, a nověji dvě knihy Vilmosé Diószegiho, *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* [Památky šamanské víry v maďarské lidové kultuře], Budapest 1958, a *A pogány magyarok hitvilága* [Věra pohanských Maďarů], Budapest 1973.

chod od Kaspického moře, kam spadaly jak evropské ugrofinské národy, tak i Kazaši, Kirgizi a vzdálenější Mongolové i Mandžouové.¹³

Není dosud bezpečně zjištěno stáří sibiřského šamanismu; zdá se, že se váže již k době bronzové, naproti tomu okolní čínské prameny té doby o šamanismu ještě mlčí. Jméno šamana vzpomíná až nejstarší ujgurská kniha *Kudatku bilik* z r. 1069.¹⁴ Vcelku bezpečně lze vztáhnout šamanismus již k době železné, jak svědčí např. zmíněná vogulská pověst o stvoření světa ze 4.—3. stol. př. n. l., kde ženský šaman na ohnivém koni obléává zemi. Ohnivý kuň Táltos, známý později i z maďarských pověstí, byl původně snad služebným ženským šamanem, což by svědčilo o starší matriarchální praxi šamanismu. V 1. tisíciletí př. n. l., tedy v době ugarské, bylo již plně rozvíjeno pohanské ugrofinské náboženství totemistického charakteru. Zajímavým a zatím obtížně vysvětlitelným jevem je zřejmě starší kult vodních ptáků, teprve později nahrazený kultem lesních zvířat. Původně háje starých Udmurtů se např. nazývaly *lud*, což souvisí s názvy pro vodní ptáky v ugrofinských jazycích (maď. *lúd* — husa, vogul. *lunt* — divoká husa, fin. *lintu* — pták, est. *lind* — pták, lap. *lodde* — pták atd.).¹⁵ Stopy kultu vodních ptáků nacházíme již v nejstarší vrstvě ugrofinských pověstí (též v *Kalevale*). Totemistické symboly jsou důležité i v starých vogulských pověstech. Již zmíněná „cesta tahu ptáků“ je v těchto pověstech často ztotožňována i s „cestou mrtvých“ do podsvětí. Jedna z vogulských pověstí líčí, jak se lze dostat na místě dotyku nebes a země úzkou skulinou do podsvětí. Zemřelý hrdina se sem dopraví v pači podobě, skulinou však propluje ve tvaru ryby. Protiklad ptáka a ryby je zde protikladem života a smrti, souvisejícím zřejmě i se střídáním ročních období.¹⁶

Mladší vrstvu, jež pochopitelně našla již větší uplatnění v staré ugrofinské slovesnosti, tvoří kult koně a kult medvěda. Tato zvířata se stávají také patrony dvou základních kmenových skupin Vogulů, fratrií por a moš, rozdělených podle uctívání těchto zvířat.¹⁷ Na základě těchto totemistických kultů vznikají další útvary staré ugrofinské poezie, tzv. zvířecí totemistické zpěvy, z nichž zvláštní význam mají zpěvy medvědí, zejména u Vogulů a Ostjáků.¹⁸ Vogulsko-ostjäcká epická tradice medvědíh zpěvů se objevuje později ještě i v maďarských písních při oplakávání mrtvých (tzv. *sirató*

¹³ Viz Vilmos Voigt, *A sziberiai sámánizmus* [Sibiřský šamanismus], *Nyelvtudományi Közlemények* 77, 1975, 209—211.

¹⁴ Tamtéž, 208.

¹⁵ Srov. např. *A vizimadarak népe* [Lid vodních ptáků], in: *Tanulmányok a finn-ugor rokon népek élete és művelésége köréből* [Studie z okruhu života a kultury ugrofinských národů], ed. János Gulya, Budapest 1975.

¹⁶ Viz Mihály Horpál, o. c., 276.

¹⁷ Srov. Валерий Н. Чернецов, *К истории родового строя у обских угров*, Советская этнография 1947, aj.

¹⁸ Srov. zejména tyto edice: József Pápay, *Északi osztiák medveénekek* [Medvědí zpěvy severních Ostjáků], Budapest 1934; Bernát Munkácsi, *Vogul népköltési gyűjtemény III* [Sbírka vogulské lidové tvorby], *Medveénekek* [Medvědí zpěvy], Budapest 1893, a k tomu svazek věcných i jazykových vysvětlivek *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III. kötet, 2. rész*, Budapest 1952 (k vydání připravil Béla Kálmán).

¹⁹ Srov. Bence Szabolcsi, *Osztiák hősdalok — magyar siratók melódiái* [Melodie maďarských písní při oplakávání mrtvých a ostjäcké hrdinské zpěvy], *Ethnographia* 43, 1933, 71—75, a Lajos Vargyas, *Ugor réteg a magyar népzeneben* [Ugorská vrstva v maďarské lidové hudbě], *Zeneltudományi tanulmányok I*, Budapest 1953, 611—657.

énekeř).¹⁹ Ugrofinské písně při oplakávání mrtvých souvisejí s kultovními šamanskými zpěvy a znamenají již širší uplatnění lyrického prvku v staré ugrofinské poezii.

Po stránce druhové lze v staré ugrofinské poezii často jen velmi těžko rozlišit žánry epické a lyrické. Převaha epiky se jeví v nejstarší vrstvě pověstí kosmogonických a etiologických i v tzv. zvířecích totemistických zpěvech a také v hrdinských zpěvech, charakteristických již pro mladší vrstvu ugrofinské poezie, příznačnou pro dobu pokračujícího rozpadu staré ugrofinské a ugarské pospolitosti. V kultovních zpěvech šamanských se již silně projevuje prvek lyrický. Nejstaršími lyrickými projevy staré ugrofinské poezie jsou písně vznikající ze spontánní potřeby (např. již zmíněné písně při oplakávání mrtvých), především rytmické pokřiky elementárního obsahu, např. */te | lō — lō | lō | lō.* ("Bouře zde bude za tři týdny, hej la-la, la, la.") Mnohé většící bouří či upozorňují na zvěř, jež našly klasický výraz v laponském *juoigos*.²⁰ Většinou jde o krátký slovesný text, často jen jednověťový, rytmizovaného obsahu. Viz např. laponské *juoigos*: „*Pieikka / veikke / kolma / vekko / styčné body s laponskými juoigos obsahuje tzv. joiku, typ krátké finské písně, zdomácnělé zejména v Karélii, který je příznačný pro prafinský, obecně finský způsob veršování, předcházející ještě runové zpěvy.*²¹

Pro ugrofinský lidový verš v jeho nejpřirozenější podobě je charakteristická spontánnost tvorby, kdy vzniká zároveň verš i melodie, přičemž rytmu a kvalitě zpěvního přednesu je tu již věnována menší pozornost. Chybí tu potřeba uvědomělého veršování, rytmický systém je v ugrofinské lidové poezii více rozvinut až u Erza-Mordvinů, přicházejících do styku s vyspělejší kulturou ruskou.²²

V tomto stručném příspěvku jsme se pokusili nastínit z genologickotypologického hlediska nejstarší žánrový vývoj ugrofinské poezie, pro který je příznačné *spojování prvků epických a lyrických*. Klasicky je tento rys později rekonstruován v *Kalevala*, která vzdor své epické osnově je v podstatě velkým dílem lyrickým. Přírodní živly, lesní zvěř, ostrovy, jezera, to vše se tu spájí podivuhodně s citovým světem člověka, s jeho vášněmi, proměnami, zrozením i umíráním. Příroda se stává předmětem lyrické oslavy, na níž se tříbí výrazové prostředky. Zdánlivý protimluv lyrický epos je tuším nejvýstižnějším žánrovým vymezením *Kalevaly* a vystihuje i lyricko-epickou podstatu celé ugrofinské lidové poezie.²³

Epický prvek se vyvíjí v staré ugrofinské poezii od kosmogonických a etiologických pověstí o vzniku světa a elementárním vztahu člověka k přírodě po totemistické zvířecí zpěvy, v nichž člověk oslavuje své údajné zvířecí předky a patrony.²⁴ Tato oblast staré ugrofinské slovesnosti spojuje prastaré

²⁰ Viz Armas Launis, *Lapische Juoigos-Melodien*, Helsingfors 1908.

²¹ Srov. László Gáldi, *A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése* [Typologický přehled urgofinského veršování], *Irodalomtörténet* 48, 1960, 158.

²² Viz tamtéž, 151. K ruským souvislostem mordvinské lidové poezie, na něž upozornil jako první Nikolaj Trubeckoj, srov. zvláště John Lotz — Roman Jakobson, *Axiomatik eines Verssystems am mordwinischen Volkslied dargestellt*, Stockholm 1941.

²³ Viz Richard Pražák, *O finské lidové poesii*, *Národopisné aktuality* 5, 1968, č. 1, 135—136. Ke *Kalevala* viz zejména Kaarle Krohn, *Kalevalastudien I—IV*, Helsinki 1924—1928.

myšlenkové tradice prvobytně pospolné společnosti již s údobím jejího rozkladu, s historickým formováním jednotlivých ugrofinských etnik, a proto se objevuje ještě v pověstech o původu jednotlivých ugrofinských národů. Tak např. podle pověsti o původu knížete Maďarů Álmoše byl Álmos synem Emesü, obtěžkané ve snu orlem. Emesü souvisí se slovem emse (prasnice) a v pozadí tohoto snu je tedy totemistická představa o sňatku orla s prasnicí. Tato fakta dokazují starobylost této pověsti, sahající svými kořeny až do údobí ugrofinské jazykové pospolitosti, svou konkrétní tvářnost nabývající však až v době cesty Maďarů z jejich uralské pravlasti do Karpatské kotliny.²⁵ Do tohoto období patří již také pověst o zázračném jelenovi, který zavedl předky Hunů a Maďarů Hunora a Magora, zrozené z člověka Menróta a laně Enech, do oblasti Meotisu, odkud se vypravili až do země Belár (to je jeden z ekvivalentů pro slovo *Bulhar*) a uloupili tam manželky synů alánského knížete Duly. S ohledem na to, že Maďaři přicházejí do Meotisu v okolí Azovského jezera po roce 463 a v 7. století se dostávají i do okolí v Byzanci christianizovaného bulharského knížete Kovrata, otce Asparuchova, s jehož jménem je již spjato založení bulharského státu v r. 681, prvního státu v dějinách Slovanů, má tato pověst zcela mimořádný historický význam i ve vztazích bulharsko-maďarských.²⁶

Tyto epické výtvořky souvisejí již s tzv. *hrdinskými zpěvy*, které představují velmi starou a souvislou epickou tradici a svými kořeny sahají až do dob rozpadu uralské pospolitosti (připomínají např. boje se Samoedy). V příznačný epický útvar se tento žánr rozvinul zejména v poezii Vogulů a Ostjáků, kde má místo ještě v závěrečném údobí existence relativně samostatných vogulských a ostjáckých knížectví v 16. a 17. století. Jak naznačují vogulské a ostjácké názvy *tarnén ara* a *termin eri*, šlo tu zejména o epické popisy válečných tažení a bojů (vogulské *xant* souvisí s maď. *had* ve významu vojsko, válka).²⁷

Lyrický prvek se uplatňuje v ugrofinské poezii nejprve v písních vznikají-

²⁴ Obecně k této problematice viz např. sborník studií *Man, Cultur and Animals*, Washington 1965 (ed. Anthony Leeds a Andrew Vayda). Širší souvislosti asijské postihuje András Alföldi, *Die theriomorphe Weltbetrachtung in den Hochasiatischen kulturen*, Arch. Anzeiger 1931, 394—418, a souvislosti ugrofinské a uralské B. Ч а р н о л у с к и й, *Легенда об олене-человеке*, Москва 1965, souvislosti ugarské pak Gábor Lükö, *Az ugor totemisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban* [Památky ugarské totemistické exogámie v maďarském folklóru], Ethnographia 76, 1965, 32—90.

²⁵ K pověsti o Álmosovi viz např. Géza Roheim, *A kazár nagyfejedeleml és a turulmonda* [Chazarský velkokníže a turulská pověst], Ethnographia 1917; György Györfy, *Kronikáink és a magyar őstörténet* [Naše knihy a staré maďarské dějiny], Budapest 1948, a týž, *Magyarok elődíről és a honfoglalásról* [O předcích Maďarů a o obsazení vlasti], Budapest 1975².

²⁶ K pověsti o zázračném jelenovi viz János Berze Nagy, *A csodaszarvas mondája*, Ethnographia 1927; Gyula László, *Hunor és Magyar nyomában* [Ve stopě H. a M.], Budapest 1967, a nejnověji týž, *A „kettős honfoglalás”* [Dvojit obsazení vlasti], Budapest 1978, 127—137. Viz rovněž Sándor Végh Kovács, *Eszmetörténeti hatások a magyar irodalom első századaiban. A kezdetektől az utolsó pogányfelkelésig* [Ideové vlivy v prvních staletích maďarské literatury. Od počátku do posledního pohanského povstání], *Középkori kultúráink kritikusa kérdései II*, Budapest 1979.

²⁷ Srov. např. Antal Reguly — József Pápay, *Ostják hősének I, II, III* [Ostjácké hrdinské zpěvy], Budapest 1944—1965 (ed. Miklós Zsirai a Dávid Fokoz-Fuchs), a dále *Ostjakische Heldenlieder aus József Pápay's Nachlass* hrsg. von István Erdélyi, Budapest, 1972. Viz též Artturi Kannisto, *Wogulische Volksdichtung II*, Helsinki 1955.

cích ze spontánní potřeby, kam náleží rytmické pokřiky elementárního obsahu, písně při oplakávání mrtvých a šamanské zpěvy, které ve své primitivní podobě jsou pouze zaklínacími formulemi, často mívají však i ráz esteticky významnějších rituálních modliteb (viz např. ostjácký zpěv šamanky Kazimi). Osobitě prvky přírodní lyriky nacházíme i v tzv. písních na oslavu medvědí zabijačky (finsky *karhupeijasmot*), s nimiž se dlouho setkáváme kromě Finů také u Marijců, Vogulů, Ostjáků aj.²⁸

Tradičním útvarem byly písně při oplakávání mrtvých, skladebně přesně vymezené. Tak např. komi-zyrjanská *berdedčankiv* se skládala vždy ze tří částí: z úvodu, zjišťujícího smutný fakt smrti, z narativní části s otázkami k zesnulému a ze závěru, vyjadřujícího žal pozůstalých. O vlastních individuálních osudech jednotlivých příslušníků ugrofinských národů vypravovala tzv. osudová píseň, rozvíjející se pak ještě po celé feudální období a mající ráz lyricko-epický.²⁹ Také u baltofinských národů měla v předfeudálním období značný význam tato tzv. „pospolitá bytová lyrika“, jež sloužila k vyjádření individuálních potřeb člověka v rámci rodinného i širšího kmenového společenství (sem patřily písně ke zrození dítěte, písně dětských her, ukolébavky, zvykové písně svatební, písně při oplakávání mrtvých, osudové písně a písně pracovní).³⁰ Písně svatební prozrazují již širší vliv baltský a východoslovanský a náleží zde již k mladší vrstvě; k nejstarším vrstvám lze počítat písně pracovní, zejména v prostředí estonském.³¹ Písně pracovní máme dochovány i v staré maďarské poezii, jak o tom svědčí např. raně feudální legenda Gellértova, v níž uherský biskup Gellért nazývá pohanskou píseň ženy otáčející mlýnským kolem, jak ji zaslechl v Uhrách na počátku 11. století, posměšně „symfonií Maďarů“.³²

Po stránce veršové se v staré ugrofinské poezii hojně uplatnilo proměnlivé metrum i poměrně složitý paralelismus vícečlenných prvků, který nazýváme latinsky „concatenatio“. Příznačný je tento postup zejména pro vogulské a ostjácké hrdinské zpěvy. Už ve velmi starých údobích ugrofinského verše se mohla vyvíjet vedle pestré škály heterometrické i jistá uvolněnější monometrie, a to asi v té podobě, že došlo k ustálení taktu, jen počet slabik byl ještě variabilní. Tento stav, související s počátky monometrie v ugrofinském verši, lze pozorovat ještě v maďarské středověké veršované skladbě o sv. Ladislavovi (*Szent László éneke*), třebaže na formu této skladby působily i některé sapfické veršové formy. S podobným členěním slabik jako v maďarském zpěvu o sv. Ladislavovi se setkáváme i v starých marijských lidových písních i v dalších plodech lidové poezie ugrofinských národů.³³

²⁸ Viz Péter Domokos, *A finnugor népi líráról* [O lidové lyrice ugrofinské], *Uralisztikai olvasókönyv*, Budapest 1977, 298—312.

²⁹ Tamtéž, 305. Srov. též edici Dávida Fokose-Fuchse *Volksdichtung der Komi*, Budapest 1951, a maďarský překlad stati A. K. Mikuševa *A zürjének családi-közöségi improvizációs lírai költészete* [Bytová improvizovaná lyrika Zyrjenů], *Ethnographia* 82, 1971, 394—409.

³⁰ Srov. Vilmos Voigt, *A balti finn népek folklória min az európai folklór része* [Folklór baltofinských národů jako součást evropského folklóru], *Ethnographia* 1967, č. 3, 423—424.

³¹ Srov. edici H. Tamperre *Eesti rahvalaule viisidega I* [Estonské lidové písně], *Tõõlaulud* [Prac. písně], Tallin 1956.

³² Srov. György Gábrí, *Symphonia Ungarorum*, *Történelmi Szemle* 1970, 428—431 (též francouzsky *Studia Musicologica* 1970).

³³ Viz László Gáldi, o. c. (pozn. 21), 168.

Žánrový vývoj nejstarší ugrofinské poezie předfeodálního období zahrnuje rozsáhlou epochu uralské, ugrofinské i ugorské a finsko-permské pospolitosti ugrofinských národů i období jejich rozkladu a tvorby samostatných ugrofinských etnik od 4. tisíciletí před naším letopočtem do konce 1. tisíciletí našeho letopočtu. V tomto příspěvku jsme se pokusili stručně charakterizovat hlavní žánry této poezie, jejich druhové rozlišení i základní obraz veršový ze srovnávacího hlediska genologicko-typologického v širších souvislostech historického vývoje ugrofinských národů a se zřetelem k vývoji jejich hmotné i duchovní kultury.

ЖАНРОВОЕ РАЗВИТИЕ УГРО-ФИНСКОЙ ПОЭЗИИ В ДРЕВНИЙ ПРЕФЕОДАЛЬНЫЙ ПЕРИОД С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ГЕНОЛОГИЧЕСКО-ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ

Жанровое развитие древней угро-финской поэзии предфеодального периода проходило в течении длительного времени у уральской, угро-финской, угорской и финско-пермской общности уgrofinských národů в период ее распада и формирования отдельных уgro-финских этник от 4 тысячелетия до нашей эры и до конца 1 тысячелетия нашей эры.

Для древней уgro-финской поэзии является характерной чертой соединение эпических и лирических элементов. Эпический элемент в древней уgro-финской поэзии прошел развитие от космогонических и этиологических повестей о возникновении мира и элементарном отношении человека к природе до тотемических звериных пений, в которых человек восхвалял своих мнимых звериных предков и патронов племени. Эта первоначальная область древней уgrofinské slovesnosti соединяет в себе древнейшие идейные традиции первобытного общества с периодом его распада и историческим формированием отдельных уgro-финских народов, поэтому ее находим и в повестях о происхождении отдельных уgro-финских народов. К ее древнейшим типам относятся вогульские и остяцкие космогонические и этиологические повести, а также древнейшие эпические части Калевалы, которые относятся к 1 тысячелетию до н. э.; к младшим повестям относятся повести о происхождении венгров с 1 тысячелетия н. э. Очень древнюю эпическую традицию находим в вогульских и остяцких героических песнях, корни которых находятся уже в периоде распада уральской общности.

Лирический элемент в уgro-финской поэзии мы находим в песнях, которые возникли спонтанно, к ним принадлежат ритмические выкрики элементарного содержания (например лапонские юомгос), песни при оплакивании мертвых и шаманские пения, которые в своей примитивной форме являются какими-то заклинающими формуляциями. Но некоторые из шаманских напевов эстетически более значительны, например некоторые ритуальные молитвы (остяцкие напевы шаманки Казимы).

Также у балто-финских народов имела в предфеодальный период большое значение эта так называемая „бытовая лирика“, которая служила к высказыванию индивидуальных чувств человека в семейном кругу и племенном обществе (сюда относятся песни при рождении ребенка, песни детских игр, колыбельные песни, свадебные песни, песни при оплакивании мертвых, песни о судьбе человека, трудовые песни и т. п.). Эта бытовая лирика является также продуктом младшего периода предфеодального общества в 1 тысячелетии нашей эры.

В этой статье были характеризованы содержание, виды и стихотворная обработка главных жанров древней уgro-финской поэзии с генологическо-типологической точки зрения в широкой взаимосвязи с историческим развитием уgro-финских народов с учетом развития их материальной и духовной культуры.

